

IKKINCHI TARTIBLI EGRI CHIZIQLAR. ELLIPS, GIPERBOLA, PARABOLA.

Ma'ruza rejasi

1. Ikkinchi tartibli egri chiziqlarning ta'rifi va ta'rifiy tenglamasini tuzish. A) Aylana B) Ellips C) Giperbola D) Parabola
2. Ular uchun umumiy bo'lган markaz, eksentrisitet tushunchalarini berish va ularning qiymatiga ko'ra shakl o'zgarishini ko'rsatish
3. II tartibli egri chiziqlarning umumiy tenglamasi va koeffisiyentlaridan tuzilgan aniqlovchilarning qiymatlariga ko'ra qaysi turga mansubligini ajratish (aniqlash)
4. Koordinatalarni almashtirish orqali ularning tenglamalarini kanonik shaklga keltirish.

Tayanch so'z va iboralar: 2-tartibli egri chiziqlar, aylana, ellips, giperbola, parabola, aylana markazi, aylana radiusi, kanonik tenglamalar, fokuslar, direktrisa, eksentrisitet, fokal radius, koordinatalarni almashtirish, koordinatalarni parallel ko'chirish, koordinatalar o'qini burish.

Avvalgi darsimizda to'g'ri chiziqning umumiy tenglamasini $Ax+By+C=0$ deb yozdik. Bunda nuqtaviy koordinatalarni ifodalovhi x , y kattaliklar birinchi darajada ishtirot etadi. Shu sababli bu tenglamani 1-tartibli (chiziqli) tenglama deb ataymiz.

$$Ax^2 + 2Bxy + Cy^2 + Dx + Ey + F = 0 \quad (1)$$

tenglamada x^2 , xy , y^2 ifodalar ikkinchi darajali ifodalardir. Shu sababli (1) tenglama ifodalovchi chiziqlarga ikkinchi tartibli egri chiziqlar deb aytamiz. Ikkinchi tartibli egri chiziqlarning eng sodda turlari: aylana, ellips, giperbola va parabolalardir.

I. Aylana. Markaz deb ataluvchi nuqtadan baravar uzoqlikda joylashgan nuqtalarning tekislikdag'i geometrik o'rniiga aylana deb aytamiz. Aytaylik, $M(a,b)$ – markaz deb ataluvchi nuqta va $N(x,y)$ -esa aylanaga taalluqli ixtiyoriy nuqta bo'lsin.

Shartga ko'ra, $MN = const = R$. Iikki nuqta orasidagi masofa formulasiga asosan:

$$R = MN = \sqrt{(x-a)^2 + (y-b)^2} \Rightarrow$$

$$\Rightarrow (x-a)^2 + (y-b)^2 = R^2 \quad (2)$$

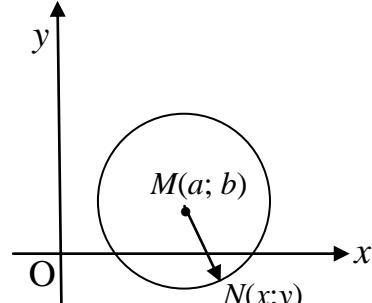
Bu, markazi M nuqtada bo'lib, radiusi R bo'lган aylana tenglamasidir. Xususiy holda $M(a; b)=O(0;0)$ bo'lsa, aylana tenglamasi

$$x^2 + y^2 = R^2 \quad (3)$$

bo'ladi. (2) va (3) tenglamalar aylananing kanonik (eng sodda) tenglamasi deb aytildi. Chunki, bularda markaz ham, radius ham bilinib turibdi. Qavslarni ochib, tartibga solsak,

$$x^2 + y^2 + px + qy + c = 0 \quad (4)$$

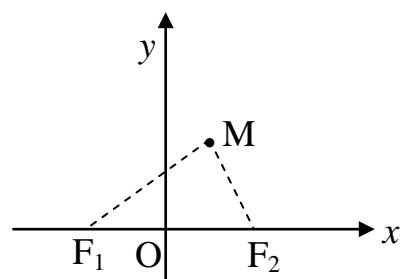
hosil bo'ladi. Bu esa, aylananing umumiy tenglamasi deb aytildi.

II. Ellips. Fokus deb ataluvchi ikki nuqtagacha bo'lган masofalari yig'indisi o'zgarmas bo'lган nuqtalarning tekislikdag'i geometrik o'rmini ellips deb ataymiz.

Jumla (ta'rifi)ni formulaga aylantirish uchun

$F_1(-c;0)$ va $F_2(c;0)$ nuqtalarni fokus nuqtalari deb atab, $M(x,y)$ nuqtani ellipsga taalluqli bolsin deb qaraymiz. Ta'rifga ko'ra

$$F_1M + F_2M = \text{const. } F_1M = \sqrt{(x+c)^2 + y^2} \quad F_2M = \sqrt{(x-c)^2 + y^2}$$

Hozircha $\text{const} = 2a$ deb belgilab tursak, quyidagi hosl bo'ladi.

$$\sqrt{(x+c)^2 + y^2} + \sqrt{(x-c)^2 + y^2} = 2a$$

Agar tenglamani irratsionallikdan qutqarib,
 $a^2 - c^2 = b^2$ deb belgilasak,

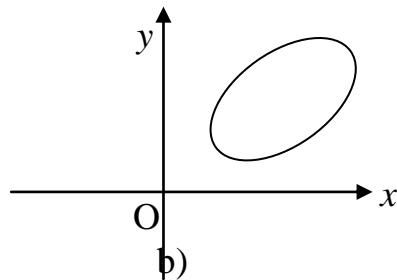
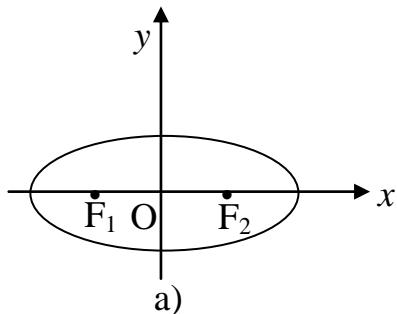
$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = 1 \quad c^2 = a^2 - b^2 \quad (5)$$

ifodaga

ega bo'lamiz .

$$\left. \begin{array}{l} \text{Agar } x = \pm a \text{ bo'lganda, } y = 0 \\ y = \pm b \text{ bo'lganda, } x = 0 \end{array} \right\}$$

kabi barcha cho'qqi nuqtalar holatini aniqlasak, (5) formula katta o'qi- 2a ga, kichik o'qi -2b ga va fokus oralig'i- 2c ga teng bo'lgan ellips tenglamasi ekanligiga iqror bo'lamiz. Grafikda koordinata o'qlariga simmetrik ellips vujudga kelganini ko'ramiz, chunki biz bu fokuslarni Ox o'qiga va koordinata o'qiga simmetrik qilib tanlaganmiz.

Savol: (O'ylab ko'ring)

Keyngi shakldagi ellipsning tenglamasi qanaqa bo'ladi?

III. Giperbola. Fokus deb ataluvchi ikki nuqtagacha bo'lgan masofalari ayirmasining moduli o'zgarmas bo'lgan nuqtalarning tekislikdagi geometrik o'rniga giperbola deymiz.

$$F_1M - F_2M = \text{const.}$$

Yo'qoridagi II banddag'i amallarni bajarsak,

$$\frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2} = 1 \quad (6)$$

hosil bo'ladi. Bu, fokuslari $F_1(-c; 0), F_2(c; 0)$ nuqtalarda, haqiqiy o'qi $2a$ va

mavhum o'qi $2b$ bo'lgan giperbola tenglamasıdir, bu yerda $c^2 - a^2 = b^2$.

Uning grafigini to'la tasavvur qilish, ya'ni aniq chizish uchun tenglamasini quyidagi shaklga

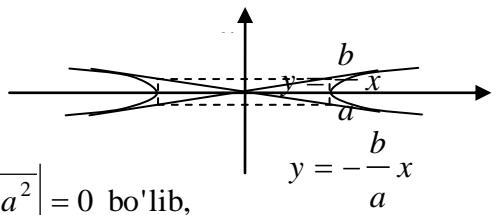
$$\text{keltiramiz: } y = \pm \frac{b}{a} \sqrt{x^2 - a^2} \quad (7)$$

Ko'rinib turibdiki ,aniqlanish sohasi $x^2 - a^2 \geq 0$ – danielibchiqadi $(-\infty; -a) \cup$

$(a; \infty)$.

$(-a; 0)$ va $(a; 0)$ nuqtalar uning uchi bo'lib, grafigi simmetrik qanotlardan iborat bo'ladi.

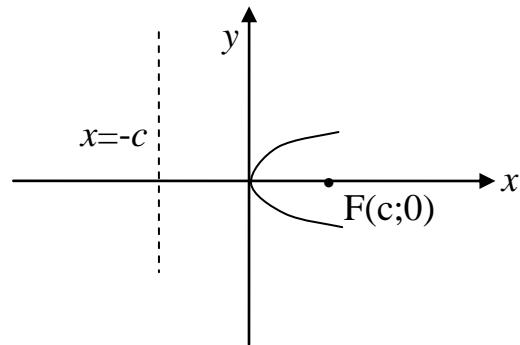
$$y = \pm \frac{b}{a} x \text{ chiziq bilan solishtirsak } \lim_{x \rightarrow \infty} \left| \frac{b}{a} x - \frac{b}{a} \sqrt{x^2 - a^2} \right| = 0 \text{ bo'lib,}$$

$$grafigi \quad y = \frac{b}{a}x \text{ va } y = -\frac{b}{a}x \quad (8)$$

to'g'ri chiziq grafiklari orasida
bo'ladi. $x \rightarrow \infty$ bilan (7)
tenglama grafigi (8) tenglama
grafigiga cheksiz yaqinlashib
boradi, ammo unga xech qachon
etib ololmaydi, chunki

$$x^2 - a^2 < x^2$$

Shu sababli (8) ifodalovchi chiziqqa asymptotik (etaklovchi-ergashtiruvchi) chiziqlar deb aytiladi.

IV. Parabola. Fokus deb ataluvchi $F(c;0)$ va direktrisa deb ataluvchi $x=c$ tug`ri chiziqdan barobar uzoqlikda joylashgan nuqtalarning tekislikdagi geometrik o'rniغا parabola deb ataymiz.

$$\begin{aligned} DM &= MF \quad D(-c, y) \\ DM &= c+x \quad D(x, y) \\ F(c, 0) & \\ MF &= \sqrt{(x-c)^2 + y^2} \quad c^2 + 2cx + x^2 - 2cx + c^2 + y^2 \\ &\quad y^2 = 4cx \end{aligned}$$

$$\text{Ko'pincha, hisoblarda } 2c = p \text{ deb } \left(c = \frac{p}{2} \right) \text{ olib tenglamani } y^2 = 2px \quad (9)$$

ko'rinishda yozadi va parabolaning kanonik tenglamasi deb yuritiladi. Bu Ox bo'lgan egri chiziqdir.

Savol 1. Koordinat boshiga va o'qlarga simmetrik bo'limganda tenglamasi qanday yoziladi?

2. Uchi koordinat boshiga va o'qlarga simmetrik bo'lgan parabola tenglamasi qanday yoziladi?

$$J: x^2 = 2py \text{ bo'ladi.}$$

V. Nomlari zikr qilingan egri chiziqlarning shakllarining biridan ikkinchisiga o'tishini ifodalovchi kattalik aniqlangan va y ekstsentesitet ε - deb atalgan.

$$\varepsilon = \frac{c}{a} \text{ Parabolada } \varepsilon = 1$$

Giperboladi $\varepsilon > 1$

Ellipsda $\varepsilon < 1$ (10)

Ekstsentesitet orqali fokal radiuslarni topish formulasi qo'yidagicha

$$a) \begin{cases} r_1 = a - \varepsilon x \\ r_2 = a + \varepsilon x \end{cases} \text{ ellipsuchun}$$

$$b) \begin{cases} r_1 = \varepsilon x - a \\ r_2 = \varepsilon x + a \\ x > 0 \end{cases} \text{ va } \begin{cases} r_1 = a - \varepsilon x \\ r_2 = -a - \varepsilon x \\ x < 0 \end{cases} \text{ giperbola uchun}$$

$$r = x + \frac{p}{2}$$

$\varepsilon = 1$ – parabola uchun

VI. Ikkinchi tartibli egri chiziqlar umumiylenglamasining xususiy xol shart (belgi) lari.

$$Ax^2 + 2Bxy + Cy^2 + 2Dx + 2Ey + F = 0 \quad (1.a)$$

a) Agar $A=C, B=0$ bolganda (1.a) tenglama aylanani beradi.

b) $AC-B^2 > 0$ ellipsni berai.

b) $AC-B^2 < 0$ giperbolani beradi.

г) $AC-B^2 = 0$ o'zaro kesishuvchi yoki o'zaro

parallel yoki mavxum egri chiziqlar yoki parabolani beradi. Xususiy parabola bolganda

$$\begin{cases} A = 0 \\ B = 0 \\ C = 0 \end{cases} \text{ yoki} \begin{cases} B = 0 \\ C = 0 \end{cases} \text{ bo'lishishart}$$

VII. Chiziqning to'gri aniq bo'lidi deylik. Endi

$$\begin{cases} x = u + a, \\ y = v + b \end{cases} \quad (12)$$

almashadirish orqali uO_1v - koordinatalar sistemasiga ko'chamiz. Keyin

$$\begin{cases} u = t \cos \alpha - T \sin \alpha, \\ v = t \sin \alpha + T \cos \alpha \end{cases} \quad (13)$$

almashadirish orqali uO_1v -sistemani α burchakka burib yangi tO_1T sistemaga o'tamiz. Natijada tO_1T sistemadagi tenglamaga ega bo'lamiz, ya'ni

$$\lambda_1 u^2 + \lambda_2 v^2 + 2D'u + 2E'v + F' = 0 \text{ ifodaga ega bo'lamiz.}$$

$$\begin{cases} D' = A \cos \alpha + E \sin \alpha \\ E' = -D \sin \alpha + E \cos \alpha \\ \text{Bunda } F' = F \\ \tan \alpha = \frac{\lambda - A}{B} = \frac{A}{\lambda - c} \end{cases} \quad (14)$$

Misol 1. $5x^2 + 8xy + 5y^2 - 18x - 18y + 9 = 0$

$$A=C=5, B=4, D=-9, E=-9, F=9.$$

$$\begin{vmatrix} A - \lambda & B \\ B & C - \lambda \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} 5 - \lambda & 4 \\ 4 & 5 - \lambda \end{vmatrix} = 0 \lambda^2 - 10\lambda + 9 = 0, \begin{cases} \lambda_1 = 9, \\ \lambda_2 = 1 \end{cases}$$

$$\tan \alpha = \frac{\lambda - A}{B} = \frac{9 - 5}{5} = \frac{4}{5} \Rightarrow \sin \alpha = \frac{4}{\sqrt{41}}, \cos \alpha = \frac{5}{\sqrt{41}}$$

$$D' = 5 \cdot \frac{5}{\sqrt{41}} + (-9) \cdot \frac{4}{\sqrt{41}} \approx -9\sqrt{2}; E' = 0; F' = 9.$$

Demak, tenglamamiz $9u^2 + v^2 - 18\sqrt{2u+9} = 0$ ko'rinishni oladi. Bundan

$$\left. \begin{aligned} \frac{(u-\sqrt{2})^2}{1} + \frac{v^2}{9} &= 1 \\ u - \sqrt{2} &= t \\ v &= T \end{aligned} \right\} \text{almahtirish olsak, ellipsning } \frac{t^2}{1} + \frac{T^2}{9} = 1$$

kanonik tenglamasi xosil bo'ladi.